

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.34>**Бондар О.Г.,***доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Запорізький національний університет***Луц Д.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Запорізький національний університет*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Актуальність проблеми. У сучасних умовах реформування освіти в Україні та трансформації системи публічної влади особливої значущості набуває питання формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища. Освіта є базовим елементом соціалізації, самореалізації особистості та розвитку громадянського суспільства, тому гарантування рівного доступу до якісної освіти без дискримінації й у безпечному середовищі становить не лише правову, а й соціальну, моральну й стратегічну проблему. Війна, що триває в Україні, створює додаткові виклики для забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, водночас підвищуючи ризики виключення вразливих груп, особливо осіб з особливими освітніми потребами (ООП), внутрішньо переміщених осіб, дітей із зон бойових дій, дітей з інвалідністю тощо.

Поняття безпеки в освіті сьогодні охоплює не лише фізичну захищеність, а й психологічний комфорт, інформаційну безпеку, захист від булінгу, дискримінації, насильства. З іншого боку, інклюзивність передбачає створення таких умов, за яких кожен здобувач освіти, незалежно від стану здоров'я, соціального статусу, національності чи місця проживання, має можливість навчатися, розвиватися й бути повноцінним учасником освітнього процесу.

Актуальність проблеми зумовлюється також необхідністю належного нормативного

забезпечення організації інклюзивного навчання, адаптації освітньої інфраструктури, професійної підготовки кадрів, а також ефективної міжвідомчої взаємодії між закладами освіти, органами влади та соціальними службами. У контексті зростання міжнародної уваги до прав людини й інклюзивної освіти, зобов'язання України щодо дотримання міжнародних стандартів лише посилюють вимоги до формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища.

Таким чином, дослідження правових засад організації безпечного та інклюзивного освітнього простору є надзвичайно актуальним з огляду на потреби захисту прав дитини, утвердження гуманістичних цінностей у сфері освіти та посилення стійкості національної освітньої системи в умовах багатовимірних викликів сьогодення.

Мета статті — здійснити комплексний правовий аналіз нормативно-правових засад організації безпечного та інклюзивного освітнього середовища в Україні, виявити ключові проблеми реалізації відповідних правових механізмів і запропонувати напрями їх удосконалення з урахуванням сучасних викликів.

Забезпечення Україною безпечного та інклюзивного освітнього середовища є фундаментальним елементом реалізації якісної

освіти, що узгоджується як із національними пріоритетами розвитку освітньої галузі, так і з міжнародно-правовими зобов'язаннями держави у сфері прав людини. Поняття «безпеки» та «інклюзії» в контексті освітнього процесу є взаємопов'язаними складовими, які безпосередньо впливають на реалізацію базових прав і свобод людини, зокрема права на освіту, права на захист від усіх форм дискримінації, а також права на повагу до людської гідності.

У цьому контексті доцільним є звернення до Цілей сталого розвитку, затверджених Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року, зокрема до Цілі № 4 «Якісна освіта». У межах даної цілі передбачено, що до 2030 року держави мають забезпечити створення інклюзивного, справедливого та безпечного освітнього середовища з урахуванням потреб дітей, осіб з інвалідністю, гендерної рівності та принципів недискримінації. Особливий акцент зроблено на формуванні такого освітнього простору, який буде вільним від усіх форм насильства, булінгу, експлуатації та інших загроз фізичному чи психічному здоров'ю здобувачів освіти [1].

Україна, інтегруючись до європейського правового та освітнього простору, активно гармонізує власне законодавство із зазначеними міжнародними стандартами. Особливої актуальності проблематика безпеки та інклюзії набула в умовах новітніх викликів – зокрема, впровадження освітньої реформи (Концепція «Нова українська школа»), пандемії COVID-19, а також збройної агресії проти України, що суттєво вплинули на організацію освітнього процесу та потребують належного нормативно-правового реагування з боку держави.

У національному законодавстві безпечне освітнє середовище трактується як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння фізичної, моральної та/або майнової шкоди учасникам освітнього процесу (ст. 1 Закону України «Про освіту»). У таке визначення включено запобігання ризикам, пов'язаним з порушенням санітарно-гігіє-

нічних, протипожежних, будівельних, інформаційних та інших норм, а також захист від різних форм насильства – фізичного, психологічного, сексуального, економічного, включно з булінгом (цькуванням), дискримінацією, приниженням честі та гідності [2].

Таким чином, правове поняття безпеки в освітньому середовищі охоплює як фізичний, так і психологічний аспекти.

Як слушно зазначає Г. Груць, у будь-якій освітній організації поняття «безпеки» містить психологічний і фізичний компоненти. Психологічну безпеку людини визначають: задовільний стан її психіки; збереження адаптивних здібностей особистості, соціальних груп, суспільства; стабільний розвиток та нормальне функціонування особистості у взаємодії з навколишнім світом, формування умінь захиститися від загроз та здатності створювати психологічно безпечні відносини та зв'язки із середовищем. Фізичну безпеку пов'язуємо з рівнем рухової активності, підвищення якості життя та здатності адаптації до різних життєвих ситуацій та зовнішніх впливів. Отже, й безпека освітнього середовища має визначатися результатами як внутрішніх, так і зовнішніх чинників та впливів [3, с. 111].

Наявність безпечного освітнього середовища є однією з визначальних передумов реалізації гарантованого державою права на освіту. Відповідно до статті 53 Конституції України [4], кожному гарантується право на освіту, а згідно зі статтею 3, життя і здоров'я людини, її честь і гідність визнаються найвищими соціальними цінностями, що зумовлює обов'язок держави створювати такі умови в освітній сфері, які унеможливають заподіяння шкоди учасникам освітнього процесу. У цьому контексті категорія «безпечне освітнє середовище» набуває фундаментального значення як в аспекті фізичної недоторканності особи, так і в контексті психоемоційного благополуччя здобувачів освіти.

Закон України «Про освіту» прямо закріплює обов'язок забезпечення безпечного освітнього середовища як одного з ключових

принципів організації освітнього процесу. У цьому акті визначено необхідність створення у закладах освіти умов, вільних від будь-яких форм насильства, зокрема булінгу (цькування), дискримінації, приниження честі та гідності особи.

Інституційне закріплення механізмів протидії булінгу в закладах освіти відбулося із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII [5], яким було введено легальне визначення терміна «булінг», встановлено адміністративну відповідальність за його вчинення та визначено основні напрямки реагування на подібні ситуації в освітньому середовищі. У результаті цього на нормативному рівні закріплено обов'язок кожного закладу освіти впроваджувати превентивні заходи щодо недопущення випадків булінгу, а також формувати середовище нетерпимості до будь-яких проявів насильства й агресії.

З метою реалізації зазначених положень Міністерство освіти і науки України затвердило низку підзаконних актів. Зокрема, наказ МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» № 1646 від 28 грудня 2019 року [6] встановив порядок реагування на випадки булінгу та процедуру застосування виховних заходів у відповідь на його прояви, а лист МОН № 1/9-436 від 14 серпня 2020 року [7] містить конкретні методичні рекомендації щодо формування безпечного освітнього середовища та організації роботи з протидії булінгу. Вказані акти спрямовані на підвищення інституційної спроможності закладів освіти у виявленні, фіксації, аналізі та попередженні проявів насильства у шкільному та академічному середовищі.

На практичному рівні заклади освіти запроваджують внутрішні положення, програми та механізми забезпечення безпеки, зокрема: кодекси безпечного освітнього середовища, плани заходів із протидії насильству, алго-

ритми дій у кризових ситуаціях. Здійснюється регулярна просвітницька робота з учасниками освітнього процесу, зокрема учнями, студентами, педагогами, батьками, адміністрацією. Така системна діяльність спрямована на формування у закладах освіти позитивного психологічного клімату, атмосфери довіри та взаємоповаги, у якій кожна особа відчуває себе захищеною та соціально прийнятою.

Варто зазначити, що сучасне розуміння безпеки в освіті зазнало суттєвого розширення. Особливої значущості набуло питання безпеки учасників освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Упродовж 2022–2025 років органи державної влади та місцевого самоврядування спрямували зусилля на модернізацію інфраструктури закладів освіти, зокрема облаштування укриттів, зведення підземних шкіл, проведення навчань із цивільного захисту, надання психологічної допомоги дітям, які пережили травматичний досвід унаслідок бойових дій або примусової міграції.

Показовим прикладом комплексного підходу до формування безпечного середовища є схвалення Кабінетом Міністрів України експериментального проєкту щодо посилення безпеки у школах в умовах воєнного стану [8].

Проєкт передбачає запровадження низки заходів, серед яких: удосконалення системи сповіщення про небезпеку, облаштування укриттів, забезпечення технічних засобів безпеки, налагодження співпраці з Державною службою з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією та іншими суб'єктами системи цивільного захисту.

Міжнародно-правові акти формують засадничу нормативну базу, на основі якої розвиваються національні підходи до забезпечення безпечного освітнього середовища. Ці акти встановлюють фундаментальні принципи захисту прав здобувачів освіти, які зобов'язують держави створювати відповідні умови для реалізації права на освіту в безпечному, недискримінаційному та доступному освітньому просторі.

В цьому питанні вагоме значення має Конвенція ООН про права дитини (1989) [9], яка гарантує кожній дитині право на освіту (ст. 28), а також зобов'язує держави забезпечувати дотримання дисципліни в освітніх закладах у спосіб, що повністю відповідає гідності дитини. У системному зв'язку з іншими нормами Конвенції (зокрема, ст. 12 про повагу до думки дитини) ці положення трактуються як вимога формування в школах безпечного, вільного від насильства та приниження середовища.

Окрему увагу заслуговує Декларація про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration, 2015, Осло) [10] – міжнародна політична ініціатива, спрямована на захист освіти під час збройних конфліктів. Україна приєдналася до цієї декларації у 2019 році. Попри те, що документ має рекомендаційний характер, він містить зобов'язання держав вживати заходів для запобігання використанню шкіл і університетів у військових цілях, розслідування нападів на об'єкти освіти, а також гарантування безпечного доступу до навчання навіть у ситуаціях збройної агресії. З огляду на актуальні безпекові виклики, положення цієї декларації мають безпосереднє практичне значення для освітньої політики України.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що на міжнародному рівні сформовано сталу систему принципів, згідно з якою школа та заклад вищої освіти мають бути простором, вільним від насильства, дискримінації, із забезпеченням безпечних, рівних і доступних умов для всіх. Відповідно, національне законодавство України має бути орієнтованим на практичну реалізацію цих норм з урахуванням локального контексту та зобов'язань, що впливають із міжнародних договорів.

Правові засади формування безпечного освітнього середовища в Україні ґрунтуються на положеннях Конституції України [4], яка закріплює базові гарантії прав і свобод людини. Зокрема, відповідно до статті 3 Основного Закону, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визначаються найвищими соціальними цінностями, а забезпечення цих прав є головним обов'язком держави. Стаття 53 Конституції гарантує кожному право на освіту. У системному тлумаченні вказаних положень обґрунтовано висновок, що держава має зобов'язання створити такі умови освітнього процесу, які не становлять загрози життю, здоров'ю, честі та гідності особи. Таким чином, право на безпечне освітнє середовище впливає з конституційного права на освіту в контексті загальних принципів охорони основоположних прав людини.

Базовим нормативно-правовим актом, який визначає правові засади функціонування системи освіти в Україні, є Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року [2]. У ньому вперше на рівні закону було закріплено поняття «безпечного освітнього середовища».

Закон також деталізує обов'язки суб'єктів освітньої діяльності у сфері забезпечення безпеки. Так, стаття 26 покладає на засновника (власника) закладу освіти відповідальність за забезпечення належних умов утримання закладу, додержання вимог охорони праці, безпеки життєдіяльності, дотримання санітарних і протипожежних норм. Стаття 54 визначає обов'язки педагогічних працівників, які зобов'язані піклуватися про безпеку та здоров'я здобувачів освіти, вживати заходів для запобігання всім формам насильства та дискримінації. Водночас, стаття 53 гарантує здобувачам освіти право на безпечні та нешкідливі умови навчання [2]. Це право конкретизується у підзаконних нормативно-правових актах, державних стандартах освіти та рекомендаціях Міністерства освіти і науки України.

У сфері загальної середньої освіти додаткові положення щодо забезпечення безпечного освітнього середовища закріплені у Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020) [11], який, зокрема, передбачає: можливість запровадження в закладах освіти посади фахівця з безпеки освітнього середовища; визначення процедур реагування на випадки булінгу (цькування); регламентацію

особливостей застосування дисциплінарних заходів до учнів.

Аналогічні положення передбачені й для дошкільної освіти та професійної (професійно-технічної) освіти, що забезпечує системну інтеграцію стандартів безпеки на всіх рівнях освіти.

Крім запобігання булінгу, правове забезпечення безпечного освітнього середовища охоплює інші важливі напрямки. Йдеться, зокрема, про: державні будівельні та санітарні норми, які регулюють проектування й утримання освітніх будівель (сейсмостійкість, пожежна безпека, вентиляція, освітлення, площа на одного учня тощо); законодавство про цивільний захист, яке встановлює обов'язок наявності планів евакуації, проведення навчальних тривог, обладнання укриттів у навчальних закладах; регламентацію дій в умовах воєнного стану тощо.

Таким чином, правові засади безпечного освітнього середовища в Україні становлять собою багаторівневу систему нормативно-правових актів різної юридичної сили – від конституційних положень до галузевих законів, підзаконних актів та методичних документів. Їх спільна мета полягає у створенні такого освітнього простору, в якому життю, здоров'ю та гідності кожного учасника освітнього процесу нічого не загрожує, а у випадку потенційної небезпеки діють чітко визначені та ефективні механізми реагування.

Поряд із забезпеченням безпеки, важливою складовою сучасної освітньої політики України є реалізація принципів інклюзії, що передбачає забезпечення рівного доступу до освіти для всіх осіб незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, стану здоров'я, соціального статусу, мовної, етнічної чи релігійної належності. Інклюзивне освітнє середовище, відповідно до Закону України «Про освіту», визначається як система умов, засобів, форм і методів, що забезпечують спільне навчання, виховання та розвиток усіх здобувачів освіти з урахуванням їхніх освітніх потреб, можливостей і здібностей [2].

Варто погодитись з думкою О. Селезньової, яка вказує, що інклюзивне освітнє середовище має включати три головні компоненти: 1) комунікативно-організаційний (особистісна і професійна готовність педагогів до роботи в інклюзивному класі, сприятливий психологічний клімат у колективі, управління командною діяльністю фахівців); 2) змістовно-методичний (адаптований індивідуальний маршрут розвитку дитини, варіативність і гнучкість освітніх методик, форм і засобів); 3) предметно-просторовий (організована в просторі сукупність матеріальних речей і обладнання, які оточують суб'єктів освітнього процесу) [12, с. 400].

Іншими словами, інклюзивне середовище має бути відкритим і доступним для кожного – від дітей з інвалідністю чи іншими особливими освітніми потребами (ООП) до представників соціально вразливих груп. У такому середовищі системно усуваються як фізичні бар'єри (архітектурна недоступність, відсутність спеціального обладнання), так і методичні, організаційні та соціокультурні перешкоди (неадаптовані навчальні програми, відсутність фахівців супроводу, недостатня готовність педагогів до роботи в умовах різноманітності). Принципово важливим є не лише технічне чи матеріальне забезпечення доступності, а й формування інклюзивної культури в закладі освіти – атмосфери толерантності, підтримки та поваги до кожної особистості. Як слушно зазначають фахівці, інклюзія – це не лише про пандуси, а насамперед про умови, взаємодію та освітні практики, які дозволяють кожній людині почуватися прийнятою, захищеною та реалізованою у шкільному чи академічному колективі [12, с. 400].

Узагальнюючи, інклюзія охоплює дві взаємопов'язані нероздільні площини: матеріально-організаційну (доступність інфраструктури, навчальних матеріалів, технічних засобів) та ціннісно-культурну (ставлення до різноманітності, підтримка особистісного розвитку, соціальна інтеграція учасників освітнього процесу).

На міжнародному рівні інклюзивна освіта є одним із пріоритетних напрямів захисту прав людини. Зокрема, важливе значення має Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006) [13], яку Україна ратифікувала у 2009 році. Відповідно до статті 24 Конвенції, держави-учасниці зобов'язані забезпечити інклюзивну модель освіти на всіх рівнях, яка передбачає участь осіб з інвалідністю в освітньому процесі на рівних засадах з іншими, без будь-якої дискримінації та з урахуванням особливостей їхнього розвитку й потреб. Модель інклюзії базується на принципі відмови від сегрегації та передбачає навчання всіх здобувачів освіти в загальному освітньому просторі.

Відповідно до зазначених міжнародних зобов'язань, Україна вжила низку законодавчих заходів. Важливою віхою стала нова редакція Закону України «Про освіту» (2017 р.) [2], у якій вперше на рівні закону було закріплено поняття «інклюзивне навчання» та «особи з особливими освітніми потребами», визначено їх права та гарантії. Закон гарантує таким особам право на здобуття освіти у всіх типах і формах закладів освіти – від дошкільної до вищої – незалежно від наявності інвалідності. Навчання у державних і комунальних закладах для осіб з ООП є безоплатним.

Для реалізації цих норм держава зобов'язана створити відповідні умови, зокрема: можливість навчання за індивідуальною освітньою траєкторією; доступ до дистанційної форми освіти; психолого-педагогічний та корекційний супровід; функціонування інклюзивних або спеціальних класів/груп; забезпечення архітектурної доступності закладів; надання підтримки асистента вчителя, практичного психолога, логопеда та інших фахівців; застосування адаптованих або модифікованих освітніх програм і методик.

Важливим елементом системної підтримки інклюзивної освіти є створення інституційної інфраструктури. Починаючи з 2018 року, в Україні активно функціонують інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) – спеціалізовані установи, що здійснюють комплекс-

ну оцінку розвитку дітей з ООП, надають корекційно-розвиткові послуги та супроводжують освітній процес таких дітей. Станом на 2024 рік в Україні налічувалося понад 700 ІРЦ, що свідчить про активну розбудову мережі інституційної інклюзії [14]. Поряд із цим, у багатьох школах та садках створюються ресурсні кімнати, медіатеки, впроваджується принцип універсального дизайну в організації освітнього простору – тобто такого, який зручно і без додаткових адаптацій можуть використовувати всі учасники навчального процесу.

Інклюзивна модель освіти справляє позитивний соціальний ефект не лише для дітей з ООП, а й для всіх здобувачів освіти. Міністерство освіти і науки України у своїх методичних рекомендаціях зазначає, що інклюзивні класи сприяють формуванню атмосфери прийняття відмінностей, розвитку емпатії, навичок взаємодопомоги, соціального партнерства. Педагоги, працюючи в інклюзивному середовищі, підвищують професійну компетентність, опановують новітні педагогічні технології, індивідуальні підходи до навчання. Батьки також стають більш залученими до освітнього процесу, що зміцнює зв'язок між родинами і закладом освіти [15].

Таким чином, інклюзивне середовище виконує не лише функцію реалізації права на освіту, але й сприяє побудові демократичного, толерантного суспільства.

Впродовж останнього десятиліття національне законодавство України зазнало якісних змін у сфері правового регулювання інклюзивної освіти. Якщо раніше інклюзивне навчання мало характер окремих експериментальних ініціатив, то нині воно закріплене як повноцінна та невід'ємна складова освітньої системи, що гарантується на законодавчому рівні.

Основним нормативно-правовим актом у цій сфері є вищезгаданий Закон України «Про освіту» [2], який увів до законодавчого обігу низку нових важливих понять. У статті 19 цього Закону визначено, що держава забез-

печує реалізацію права на освіту осіб з ООП через їх інклюзію до загального освітнього середовища. Закон гарантує безоплатність навчання для таких осіб у державних і комунальних закладах освіти незалежно від наявності інвалідності.

З метою конкретизації законодавчих приписів урядом затверджено низку підзаконних актів. Зокрема, для закладів загальної середньої освіти діє Порядок організації інклюзивного навчання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 957 від 15 вересня 2021 року [16]. Цей документ визначає: процедуру відкриття інклюзивних класів/груп; алгоритм дій щодо формування команди психолого-педагогічного супроводу; особливості розробки індивідуальної програми розвитку для дитини з ООП; механізми взаємодії між батьками, адміністрацією, педагогами та фахівцями супроводу.

Аналогічні порядки були впроваджені для дошкільної освіти та професійної (професійно-технічної) освіти, що забезпечує цілісність інклюзивного підходу на всіх рівнях освітньої системи.

Важливою складовою правового забезпечення інклюзивного освітнього середовища є інституціоналізація спеціалізованих освітніх послуг. Провідну роль у цьому процесі відіграють інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), створені відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 545 від 12 липня 2017 року [17]. Основним завданням ІРЦ є проведення комплексної оцінки розвитку дитини з особливими освітніми потребами (ООП), надання висновків щодо її індивідуальних потреб та формулювання рекомендацій щодо адаптації освітнього процесу. Зазначений висновок є юридичною підставою для організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти.

У межах реалізації права дітей з ООП на якісну освіту, національне законодавство передбачає можливість навчання за індивідуальним навчальним планом, а також доступ до реабілітаційних, корекційно-розвиткових

та психолого-педагогічних послуг. З метою вдосконалення освітнього процесу для таких дітей, ще у 2013 році Міністерством освіти і науки України було затверджено Державний стандарт початкової освіти для дітей з ООП, який враховує специфіку різних нозологій (порушення зору, слуху, мовлення, розлади аутистичного спектра тощо), що дозволило адаптувати типові освітні програми до потреб різних категорій здобувачів освіти [18].

В умовах пандемії COVID-19, а згодом – повномасштабної війни, було запроваджено державну платформу для дистанційного навчання дітей з ООП, що передбачає доступ до спеціалізованих навчальних матеріалів, адаптованих до індивідуальних потреб учнів.

У контексті формування інклюзивного середовища особливого значення набувають державні ініціативи, спрямовані на забезпечення безбар'єрності. Указом Президента України від 3 грудня 2020 року № 533/2020 затверджено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні [19], яка визнає освітню безбар'єрність як один із ключових напрямів державної політики. Дана концепція передбачає усунення фізичних, інформаційних, інституційних і ментальних бар'єрів, що перешкоджають доступу до освіти осіб з інвалідністю, осіб з порушеннями розвитку, інших вразливих категорій населення.

У продовження реалізації зазначеної стратегії, у 2024 році Урядом було схвалено Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на 2024–2029 роки [20]. Документ передбачає, зокрема, вдосконалення нормативно-правової бази відповідно до міжнародних стандартів, підвищення рівня професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи в інклюзивному середовищі, модернізацію освітньої інфраструктури відповідно до принципів універсального дизайну. Очікується, що до 2029 року усі заклади освіти України відповідатимуть стандартам доступності та інклюзивності.

Інклюзивність у сфері освіти також забезпечується загальними принципами недискримі-

нації, закріпленими у законодавстві. Зокрема, відповідно до статті 3 Закону України «Про освіту» [2], серед засад освітньої діяльності визначено рівність прав та недопущення будь-яких форм дискримінації за ознаками інвалідності, стану здоров'я, статі, расової або етнічної належності, мови, походження, релігійних переконань тощо.

Таким чином, сучасна нормативно-правова база України забезпечує багатовимірне правове регулювання інклюзивного освітнього середовища, спираючись як на міжнародні стандарти, так і на внутрішні програми трансформації освітнього простору.

Водночас виклики практичної реалізації досі залишаються актуальними: брак кваліфікованих кадрів, обмежене фінансування, стереотипне сприйняття інклюзії у суспільстві. Тому важливим є не лише нормативне забезпечення, а й ефективна імплементація прийнятих рішень у щоденну практику функціонування закладів освіти, що потребує системних кроків в першу чергу у таких напрямках: 1) підвищення рівня професійної підготовки педагогічних кадрів; 2) забезпечення належного фінансування державою та міжнародними партнерами інклюзивних програм; 3) інфраструктурна доступність та універсальний дизайн (адаптація приміщень закладів освіти до потреб осіб з інвалідністю (пандуси, ліфти, санітарні вузли тощо; цифрова доступність навчального контенту (аудіоопис, субтитри, адаптивні програми); 4) формування інклюзивної культури в освітньому середовищі (проведення просвітницьких кампаній; протидія дискримінації, булінгу, мові ворожнечі на рівні закладу); 5) ефективний моніторинг і контроль за дотриманням стандартів інклюзивності (запровадження індикаторів якості інклюзивної освіти; системна оцінка діяльності закладів щодо реалізації інклюзивних підходів; посилення ролі освітнього омбудсмена та громадського нагляду);

6) подальша гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами.

Висновок. Правові засади організації безпечного та інклюзивного освітнього середовища в Україні становлять складну, багатоаспектну систему, що охоплює широкий спектр нормативно-правових актів – від конституційних положень до спеціальних законів, підзаконних нормативів і міжнародно-правових зобов'язань. Забезпечення безпеки та інклюзії є не лише правовою вимогою, а й індикатором якості освітнього процесу, що ґрунтується на повазі до людської гідності, охороні життя та здоров'я, гарантії рівного доступу до освіти незалежно від індивідуальних особливостей здобувачів освіти.

Категорії «безпека» та «інклюзія» в освітній сфері мають тісний взаємозв'язок із реалізацією фундаментальних прав людини, зокрема права на освіту, свободу від дискримінації, права на гідність і фізичну недоторканність. В умовах воєнного стану, гуманітарної кризи, технологічних викликів та трансформації освітніх підходів ці компоненти набувають особливої актуальності, зумовлюючи необхідність системної відповіді держави та освітньої спільноти.

Україна, гармонізуючи національну правову систему з міжнародними стандартами, поступово розбудовує ефективний механізм нормативного регулювання безпечного та інклюзивного середовища.

Таким чином, безпечне та інклюзивне освітнє середовище в Україні трансформується з теоретичної концепції в реальний компонент державної освітньої політики. Подальше вдосконалення нормативної бази має супроводжуватися підвищенням інституційної спроможності закладів освіти, розвитком педагогічної компетентності, сталим фінансуванням та формуванням толерантного суспільного середовища, в якому жодна людина не залишиться осторонь права на освіту.

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад формування безпечного та інклюзивного освітнього середовища в Україні як одного з провідних напрямів реалізації права на освіту в демократичному суспільстві. Особливу увагу приділено нормативно-правовому забезпеченню інклюзивної освіти для осіб з особливими освітніми потребами (ООП), включаючи функціонування інклюзивно-ресурсних центрів, організацію навчання за індивідуальними програмами розвитку, доступ до корекційно-розвиткових та реабілітаційних послуг.

У межах дослідження проаналізовано положення Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок організації інклюзивного навчання, супровід учнів з ООП, а також адаптацію освітнього середовища до потреб вразливих категорій здобувачів освіти. Розкрито зміст понять «безпечне освітнє середовище» та «інклюзивне освітнє середовище» у національному законодавстві, науковій літературі та міжнародно-правових документах.

Особливу увагу приділено правовим механізмам забезпечення безпеки в освітньому процесі з урахуванням викликів воєнного стану, гібридних загроз та наслідків пандемії COVID-19. У цьому контексті акцентовано на значенні реалізації принципів безбар'єрності, визначених Національною стратегією створення безбар'єрного простору (2021) та Законом України «Про національну програму безбар'єрності» (2022). Обґрунтовано, що безпека й інклюзія в освіті є взаємозалежними елементами реалізації конституційних прав людини – права на освіту, гідність, свободу від дискримінації та права на охорону здоров'я.

За результатами дослідження запропоновано напрями вдосконалення державної політики у цій сфері: підвищення рівня професійної підготовки педагогічних кадрів, адаптація освітньої інфраструктури, розвиток міжвідомчої взаємодії, розширення міжнародної співпраці та цифровізація супровідних сервісів.

Зроблено висновок про необхідність системного поєднання нормативного регулювання з дієвими управлінськими, педагогічними та соціальними інструментами задля досягнення реальної безпеки та інклюзивності в освітньому середовищі.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, інклюзивне освітнє середовище, особи з особливими освітніми потребами (ООП), інклюзивно-ресурсні центри, дискримінація, безбар'єрність, право на освіту, воєнний стан.

Bondar O.G., Luts D.M. Legal foundations for the organization of a safe and inclusive educational environment in Ukraine

Summary

The article provides a comprehensive analysis of the legal foundations for the formation of a safe and inclusive educational environment in Ukraine, viewed as one of the key directions for the realization of the right to education in a democratic society. Particular attention is paid to the legal and regulatory framework governing inclusive education for persons with special educational needs (SEN), including the functioning of inclusive resource centers, the organization of individualized learning programs, and access to correctional, developmental, and rehabilitation services.

The study examines the provisions of the Constitution of Ukraine, national laws, and subordinate normative acts that regulate the organization of inclusive education, the support of students with SEN, and the adaptation of the educational environment to meet the needs of vulnerable groups of learners. The concepts of “safe educational environment” and “inclusive educational environment” are clarified as defined in national legislation, academic literature, and international legal instruments.

Special attention is given to the legal mechanisms for ensuring safety within the educational process, particularly in the context of martial law, hybrid threats, and the post-pandemic period. In this regard,

the implementation of the principles of accessibility and barrier-free environments, as enshrined in the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space (2021) and the Law of Ukraine "On the National Barrier-Free Program" (2022), is emphasized. It is substantiated that safety and inclusion in education are interdependent components of the realization of constitutional human rights, including the right to education, dignity, protection from discrimination, and the right to health care.

Based on the results of the study, the article proposes directions for improving national policy in this field, including the enhancement of professional training for educational personnel, adaptation of educational infrastructure, strengthening of interagency coordination, expansion of international cooperation, and the digitalization of related services.

The conclusion emphasizes the need for a systemic combination of normative regulation with effective managerial, pedagogical, and social instruments to achieve genuine safety and inclusivity in the educational environment.

Key words: safe educational environment, inclusive educational environment, persons with special educational needs (SEN), inclusive resource centers, discrimination, barrier-free environment, right to education, martial law.

Список використаних джерел:

1. Організація Об'єднаних Націй. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року № 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [Електронний ресурс]. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf.
2. Закон України «Про освіту» // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Груць Г. М. Безпечне освітнє середовище як фактор успішної пізнавальної діяльності студентів / Г. М. Груць // *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу* : зб. наук. ст., тез доп. та ін. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 01 березня 2024 р.). – Тернопіль : ТНПУ, 2024. С. 109–113. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/32326/1/Gruts_Bezpechne_seredovusche.pdf.
4. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
5. Закон України : від 18 груд. 2018 р. № 2657-VIII Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2019. № 5. Ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.
6. Міністерство освіти і науки України. Наказ : від 28 груд. 2019 р. № 1646 Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти // *Офіційний вісник України*. 2020. № 13. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.
7. Міністерство освіти і науки України. Лист : від 14 серп. 2020 р. № 1/9-436 Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню). Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-stvorenniya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>.
8. Кабінет Міністрів України. Постанова : від 01 листоп. 2024 р. № 1245 Про реалізацію експериментального проєкту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану. Київ, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2024-%D0%BF#Text>.

9. Конвенція про права дитини : [редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р.] // Ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лют. 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
10. Міністерство освіти і науки України. Декларація про безпеку шкіл [Електронний ресурс]. Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/deklaratsiya-pro-bezpeku-shkil>.
11. Закон України про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX // *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
12. Селезньова О. М., Гордійчук О. Є. Сучасний стан та проблеми організації інклюзивної освіти в умовах початкової школи: український досвід // Актуальні проблеми педагогічної галузі знань в умовах євроінтеграції освітнього простору: теорія та практика: кол. монографія. Чехія: Полонійна академія в Ченстохові, 2023. С. 390-408. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-353-8-20>.
13. Конвенція про права осіб з інвалідністю : міжнародний документ від 13 груд. 2006 р. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
14. Освітній омбудсмен України. Проблеми інклюзивно-ресурсних центрів та пропозиції щодо їх розв'язання [Електронний ресурс]. 2024. 06 березня. URL: <https://eo.gov.ua/problemu-inkliuzyvno-resursnykh-tsentriv-ta-propozytsii-shchodo-ikh-rozv-iazannia/2024/03/06/>.
15. Міністерство освіти і науки України; Державна служба якості освіти України. Впроваджуємо інклюзію в закладі освіти [Електронний ресурс]. 2023. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/Inclusion_zaklad_osvity_SQE-SURGe_2023.pdf.
16. Кабінет Міністрів України. Постанова : від 15 вер. 2021 р. № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти». Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>.
17. Кабінет Міністрів України. Постанова : від 12 лип. 2017 р. № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>.
18. Кабінет Міністрів України. Постанова : від 21 серп. 2013 р. № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами». Київ, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>.
19. Указ Президента України № 533/2020 : від 03 грудня 2020 р. «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/533/2020>.
20. Кабінет Міністрів України. Розпорядження: від 7 червня 2024 р. № 527-р «Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки». Київ, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>.